

Czarny, Elzbieta; Menkes, Jerzy

Working Paper

Unia Europejska a europejskie Niemcy

Institute of Economic Research Working Papers, No. 43/2015

Provided in Cooperation with:

Institute of Economic Research (IER), Toruń (Poland)

Suggested Citation: Czarny, Elzbieta; Menkes, Jerzy (2015) : Unia Europejska a europejskie Niemcy, Institute of Economic Research Working Papers, No. 43/2015, Institute of Economic Research (IER), Toruń

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/219659>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

<https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/>

Institute of Economic Research Working Papers

No.43 /2015

European Union and European Germany

**Elżbieta Czarny
Jerzy Menkes**

The paper submitted to

**VIIIth INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED
ECONOMICS
CONTEMPORARY ISSUES IN ECONOMY
under the title
MARKET OR GOVERNMENT?**

Institute of Economic Research and Polish Economic Society Branch
in Toruń

18-19 June 18-19, 2015, Toruń, Poland

Toruń, Poland 2015

© Copyright: Creative Commons Attribution 3.0 License

Elżbieta Czary
Jerzy Menkes
eczary@gmail.com
jmenkes@yahoo.pl
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
Al. Niepodległości 162
02-554 Warszawa

Unia Europejska a europejskie Niemcy

Klasyfikacja JEL: *F15*

Słowa kluczowe: *Unia Europejska, Niemcy, strefa euro, zjednoczenie Niemiec*

Streszczenie: Przedmiotem analizy jest korelacja integracji europejskiej i włączania Niemiec w proces współpracy w Europie. Zwracamy uwagę, że kształt integracji europejskiej po II wojnie światowej został zdeterminowany przez utworzenie w 1951 r. Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (EWWiS), która pozwoliła poddać przemysł węglowy i stalowy państw członkowskich, w tym Niemiec, regułom wspólnego rynku, żeby zapewnić trwały i zharmonizowany rozwój, a zarazem uniemożliwić niekontrolowany rozrost kompleksu wojskowo-przemysłowego wzrost produkcji na potrzeby wojska i zmniejszyć prawdopodobieństwo wybuchu kolejnej wojny. Następnie – po pogłębieniu współpracy (objęciu nią nowych obszarów) – powstały wspólnoty europejskie (EWG, Euratom), które stanowią fundament instytucjonalny obecnej Unii Europejskiej. Jedną z głównych przyczyn ich utworzenia była chęć zapewnienia trwałego pokoju w Europie, wytworzenia „wspólnoty bezpieczeństwa” m.in. poprzez włączenie Niemiec do grupy powiązanych ze sobą państw. W opracowaniu analizujemy składniki systemu bezpieczeństwa wytworzonego (m.in.) poprzez WE/UE oraz genezę i zmiany ich charakteru w czasie. Dokonujemy zarazem porównania procesu jednoczenia Niemiec (i bardziej ogólnie: definiowania jedności Niemiec i szerzej – jedności państw-narodów budowanych na podstawie języka niemieckiego) po I i II wojnie światowej. Szukanie podobieństw i różnic prowadzi nas do obecnego etapu integracji europejskiej, w której zjednoczenie dwóch państw niemieckich dokonało się za cenę zgody Niemiec na powstanie w Europie unii monetarnej (strefy euro) – szerzej, istotne, pogłębienie integracji. Analizujemy różnorodne skutki zjednoczenia Niemiec i powstania strefy euro, wykraczające poza konsekwencji polityczne lub ekonomiczne i ściśle związane z rozszerzeniem UE na wschód.

European Union and European Germany

JEL Classification: *F15*

Keywords: *European Union, Germany, euro zone, German unification*

Abstract: We analyze correlation between the European integration and incorporating Germany into the process of European cooperation. We point out that the European integration after WWII was determined by the creation in the year 1951 of the European Coal and Steel Community. This Community made it possible to control the steel industry of the Member States (among them Germany) in the framework of the common market. It was aimed at stable and harmonized development as well as at preventing of uncontrolled growth of military-industrial complex, increase of production for the army and decreasing probability of the outbreak of the next war. Then – Then - after the deepening of cooperation (taking her new areas) – the European Communities (EC) were created. They are still institutional foundations of the EU. One of the main reasons of the EC creation was willingness to ensure lasting peace in Europe and to create „security community” through a.o. incorporation of Germany in the group of cooperating states. In this paper we analyze security system components created (e.g.) by the EC/EU as well as an origin and changes of their characteristics. We compare the process of German unification (and more general: of defining the German unity, and broader: unity of the German speaking territory) after WWI and WWII. Analysis of similarities and differences leads us to the present stage of the European integration, when the unification of two German states was accomplished for a price of German acceptance of deepening of the integration and the creation of the European monetary union. We analyze various consequences of unification of Germany and the creation of the euro zone. In our opinion they go far beyond the economic or political ones and are connected with the EU Eastern enlargement.

Wstęp

Celem tego opracowania analiza związku między integracją europejską i pozycją Niemiec we współczesnej Europie. Aby ten cel zrealizować zaczynamy od przedstawienia genezy współpracy regionalnej traktowanej jako pochodna międzynarodowej współpracy globalnej będącej podstawą światowego porządku po II wojnie światowej. Następnie analizujemy procesy integracyjne w Europie, a zwłaszcza centralne miejsce, jakie zajmują w nich Niemcy.

Metody badawcze

Posługujemy się analizą historyczną dotyczącą zarówno procesów integracji gospodarczej na świecie, w tym w szczególności w Europie. Dokonujemy również analizy genezy państwa niemieckiego od początku jego istnienia w kształcie nadanym mu przez Bismarcka do dnia dzisiejszego. Przedstawiamy syntetyczny opis integracji europejskiej podkreślając te jej elementy, które są podstawą naszych rozważań i wniosków. Korzystamy z różnych metod analiz prawniczych w tym studiów przypadków.

Współpraca globalna i regionalna

W naukowej refleksji¹ nad współzależnościami międzynarodowej współpracy gospodarczej i wyzwań globalnych niewiele jest powszechnie aprobowanych prawd. Należy do nich uznanie negatywnych skutków ubóstwa, a także kryzysów gospodarczych, dla bezpieczeństwa międzynarodowego. Biedni mają bowiem niewiele do stracenia i bywają nieobliczalni². Równie często biedni nie mają doświadczenia we współpracy gospodarczej i niewiele wiedzą o osiągniętych w niej korzyściach, co bywa źródłem niedorozwoju (szerzej zob. np. Eyoh, Sandbrook, 2003, ss. 227-257). Przyjmując tę tezę i mając w pamięci genezę obu wojen światowych, alianci, jeszcze w trakcie II wojny

¹ Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2013/11/B/HS4/02126.

² Tę zależność brutalnie wyraził J. M. Keynes na konferencji pokojowej w Wersalu. Zwrócił uwagę, że gigantyczne reparacje wojenne nałożone na Niemcy po I wojnie światowej wywołają hiperinflację i zrujną gospodarkę niemiecką, czego konsekwencją będzie kolejny konflikt (zob. Keynes, <http://www.gutenberg.org/files/15776/15776-8.txt>). Ta wypowiedź Keynesa była częścią sporu o wpływ transferów jednostronnych na dobrobyt transferodawców i biorców – szerzej zob. np. w: Caves, Fraenkel, Jones, 1998, ss. 94-98.

światowej, zaczęli tworzyć nowy porządek międzynarodowy, który miał być oparty na uznaniu współzależności powszechnego rozwoju i pokoju.

Doświadczenia wojen (m.in. światowych) wskazują zarazem, że najpoważniejszym wyzwaniem dla zwycięzców jest zapewnienie w przestrzeni międzynarodowej trwałości sukcesu, nie zaś samo militarne pokonanie przeciwnika. Chodzi o utrwalenie statusu zwycięzców i pozbawienie pokonanego możliwości zmiany wyniku międzynarodowego konfliktu zbrojnego. Pokonanego nie należy obejmować statusem żadnego rewanżu rywała, lecz odnieść doń zasadę “nigdy więcej” (“the never come back”). Konieczna jest więc zmiana sytuacji sprzed konfliktu, a w przestrzeni wewnętrznej pokonanego (agresora) odbudowa, a niekiedy wręcz budowa, stabilnych instytucji demokratycznego państwa prawnego. Po II wojnie światowej nie popełniono więc błędu z końca 2. dekady XX w. i nie dobijano gospodarki niemieckiej za pomocą nierealnie wysokich reparacji, choć nie brakowało koncepcji ostatecznego złamania siły państwa niemieckiego np. poprzez jego agraryzację (tzw. Plan Morgenthaua nazwany od nazwiska ministra finansów USA) lub okupację (Lilge, 1978, ss. 30). Podjęto zarazem starania o włączenie zachodniej części Niemiec, powstałej z połączenia amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej, Republiki Federalnej Niemiec do współpracy z innymi państwami zachodnioeuropejskimi oraz Stanami Zjednoczonymi (i Kanadą).

Instytucjonalno-prawne działania podejmowane bezpośrednio po wojnie (przyjęcie Karty Narodów Zjednoczonych, zawarcie umowy i instytucjonalizacja GATT, stworzenie systemu z Bretton Woods) były naceLOWANE na wspieranie międzynarodowej współpracy gospodarczej. Podstawą tej współpracy miał być zakaz dyskryminacji, który stanowił m.in. fundament wielostronnego systemu handlowego GATT wyrażonego normami Klauzuli Największego Uprzywilejowania (MFN, *Most Favoured Nation Treatment*) oraz Klauzuli Traktowania Narodowego (NT, *National Treatment*). Zgodnie z MFN, podmiotom nie wolno dyskryminować partnerów handlowych. W konsekwencji, przyznanie przywileju jednemu kontrahentowi oznacza automatyczne przeniesienie go na pozostałych. Z kolei w myśl Klauzuli NT towary, usługi, znaki handlowe, prawa autorskie i patenty krajowe oraz zagraniczne powinny być na rynku każdego kraju jednakowo traktowane³.

³ Klauzula NT obowiązuje produkt, usługę bądź przedmiot własności intelektualnej na wewnętrznym rynku państwa. Wobec tego wprowadzanie ceł importowych i innych ograniczeń handlu wynikających ze stosowania instrumentów protekcji nie stanowi jej naruszenia.

Początkowo porozumienia o swobodzie handlu były zawierane głównie przez państwa sąsiedzkie, które intensywnie ze sobą współpracowały. Właśnie ten stan zyskał status regulacji normatywnej w reżimie MFN. Jednak z czasem ścisła współpraca państw (zwykle położonych blisko siebie, a więc tworzących region w sensie geograficznym⁴) stała się przedmiotem porozumień o preferencjach handlowych, usankcjonowanych prawnie przez GATT (a następnie WTO), które są najważniejszym odstępstwem od MFN. W ramach takich porozumień warunki współpracy gospodarczej uczestników są odmienne niż reguły obowiązujące wobec podmiotów trzecich. Odstępstwo od zasad ogólnych GATT/WTO polega na udzielaniu preferencji (jednostronnych lub wzajemnych) wybranym partnerom gospodarczym. Równocześnie przestrzeganie zasad GATT/WTO dotyczących stosowania preferencji miało uczynić porozumienia o ich przyznawaniu korzystnymi z punktu widzenia rozwoju współpracy międzynarodowej, gdyż nie naruszało ani celów, ani spójności reguł porozumień wielostronnych (Świerkocki [2007, 157]). Podstawą przyznawania preferencji w wymianie towarowej są regulacje Artykułu XXIV GATT, Porozumienia w sprawie interpretacji Artykułu XXIV GATT 1994 (*Understanding on the Interpretation of Article XXIV of GATT 1994*) i Klauzuli zezwalającej (*Enabling Clause*), która dotyczy reguł zawierania porozumień o preferencjach w handlu towarami z udziałem państw rozwijających się. Handel usługami jest regulowany za pomocą norm Artykułu V GATS.

Porozumienia o preferencjach handlowych (RTA, Regional Trading Agreement) są podstawą integracji gospodarczej w jej instytucjonalnej postaci. Mianem RTA określa się bowiem w literaturze przedmiotu również ugrupowania regionalne, chociaż obecnie obejmują one nie tylko

⁴ Głównymi zaletami kryterium podziału świata odwołującego się do geografii (np. podział na kontynenty) są stabilność terytorium i obiektywny charakter. Wadą jest niewielka współzależność geografii i np. ustroju społeczno-gospodarczego, który ma podstawowe znaczenie dla określenia podobieństw i różnic między poszczególnymi państwami i ich grupami. Tymczasem cechy otoczenia polityczno – instytucjonalnego wpływają również na charakter m.in. społeczeństw i gospodarek. W badaniach (m.in. ekonomicznych) należy zatem uwzględniać czynniki składające się na społeczny system wartości w państwach. Obecność lub brak niektórych elementów systemu wartości przekłada się bowiem na polityczną (a w konsekwencji także np. gospodarczą) bliskość albo dystans dzielący państwa i może decydować o instytucjonalizacji wzajemnych powiązań w przypadku realizacji zarówno modelu współpracy, jak i modelu podporządkowania. Nie tylko polityczno-społeczno-kulturowa, ale i gospodarcza odległość z Warszawy do Mińska jest niewątpliwie większa niż z Warszawy do Lizbony czy Waszyngtonu. To oznacza, że mianem „regionu” można określić nie tylko region w rozumieniu geograficznym, lecz również (o czym piszemy także w tym opracowaniu) region np. geopolityczny. Czyniąc podstawą klasyfikacji kryterium instytucjonalnych więzi między państwami, należy jednak pamiętać, że wyznaczone w oparciu o nie podziały świata nie są ponadczasowe.

handel i wykraczają poza przedmiotowe regulacje GATT/WTO. Zarazem, chociaż proces tworzenia RTA stał się globalny, bowiem powstają one na wszystkich kontynentach, jak dawniej określa się go jako regionalizm.

Tworzenie RTA jest dziś często efektem niejasnych perspektywy współpracy globalnej i negocjacji wielostronnych w ramach WTO. Wiele państw szuka bowiem alternatywnych form współpracy międzynarodowej. Efektem jest pogłębianie i rozszerzanie współpracy regionalnej, która daje uczestnikom korzyści bez konieczności ponoszenia kosztów związanych z wielokulturowością (np. społeczną, polityczną i gospodarczą) obecną we współpracy ogólnoświatowej. Zarazem potencjał możliwych korzyści, np. w Unii Europejskiej przy jej obecnym zasięgu geograficznym, jest daleki od wyczerpania, co zniechęca do podejmowania dalekich wypraw po „złote runo”. Globalnemu otwarciu nie sprzyja również ujednoczenie zbiorowych podmiotów międzynarodowych stosunków gospodarczych (np. UE czy NAFTA), prowadzące do obniżenia kosztów transakcyjnych ich wzajemnych kontaktów, co czyni je kuszącą alternatywą wobec bardziej ryzykownych i kosztownych transakcji z podmiotami zewnętrznymi (chodzi np. o wysoki koszt zabezpieczenia transakcji z podmiotami reprezentującymi odmienne systemy wartości⁵).

Powojenne procesy integracyjne w Europie

Po II wojnie światowej pierwsze porozumienia o preferencjach handlowych zawarto w Europie. Trudno się temu dziwić mając w pamięci rozbudowane systemy współpracy i udogodnień tworzone przez państwa europejskie od XVIII w.⁶. Zwieńczyły je preferencje udzielane państwom regionów geopolitycznych (w ramach francuskiej wspólnoty narodów oraz *Commonwealth*⁷ – zob. np. Czarny, 2013, 22-24).

⁵ Ujawnia to, na przykład, konieczność ochrony inwestorów przed wywłaszczeniem bez odszkodowania, czy ograniczeniem transferu zysków. Wykorzystuje się w tym celu reżimy umów dwustronnych (*Bilateral Investment Treaty*, BIT). BIT są zawierane wobec braku regulacji o charakterze powszechnym. Liczba BIT systematycznie rośnie. W końcu 2013 r. obowiązywało ich 2.857 (World Investment Report 2013, s. ix).

⁶ Obecny etap procesu instytucjonalizacji współpracy państw europejskich został zapoczątkowany przed około 200 laty z motywów pragmatycznych. Współpraca funkcjonalna miała często wymiar regionalny (geograficzna bliskość czyniła ją racjonalną). Uznanie decydującego znaczenia tych, a nie innych, materialnych źródeł tworzenia norm współpracy nie oznacza lekceważenia idei jedności europejskiej (szerzej zob. Nussbaum, 1954, ss. 39-45 oraz Łastawski, 2005), czy różnych formuł jej wdrażania. Szerzej nt. historii instytucjonalizacji współpracy w Europie zob. np. Czarny, Menkes, Śledziwska, 2010, ss. 33.

⁷ Podczas tworzenia porządku światowego handlu ścierały się poglądy Brytyjczyków, będących zwolennikami systemu preferencji na kształt *Commonwealth*, i Amerykanów

Pierwsze po II wojnie światowej ugrupowanie integracyjne powstało w 1948 r. na mocy traktatu z 1944 r. Była to unia celna Belgii, Holandii i Luksemburga, czyli Beneluks. W 1949 r. ogłoszono utworzenie Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG), która – wyrażała aspiracje do uznawania za “regionalne ugrupowanie integracyjne”. Jej członkami były państwa tzw. bloku wschodniego. RWPG łączyła planowanie krajowe z międzynarodową koordynacją działań państw członkowskich. Podstawą podejmowania decyzji gospodarczych były w niej motywy polityczne, nie zaś rachunek ekonomiczny.

Jednak kształt powojennej fali integracji gospodarczej został określony dopiero przez inicjatywy prowadzące do utworzenia w 1951 r. Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (EWWiS). EWWiS pozwoliła poddać przemysł stalowy państw członkowskich, w tym Francji i Niemiec, regułom wspólnego rynku. W ten sposób zamierzano uniemożliwić niekontrolowany rozwój kompleksu wojskowo-przemysłowego (*military-industrial complex*) wzrost produkcji na potrzeby wojska i zmniejszyć prawdopodobieństwo wybuchu kolejnej wojny. Był to początek procesu integracyjnego, który do chwili obecnej objął prawie całą Europę.

Do EWWiS *de facto* dołączyły, powstałe w 1958 r., Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG) i Euratom. Z czasem, w odniesieniu do tych trzech organizacji, zaczęto stosować nazwę wspólnoty europejskiej i one właśnie stanowią fundament instytucjonalny obecnej Unii Europejskiej. Wspólnoty utworzyło sześć państw założycielskich: Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, Niemcy i Włochy. Jedną z głównych przyczyn ich powstania była chęć zapewnienia trwałego pokoju w Europie, a więc wytworzenia „wspólnoty bezpieczeństwa” (*security community*). Chodziło, po pierwsze, o włączenie Niemiec do grupy państw powiązanych różnorodnymi, w tym społecznymi, politycznymi i gospodarczymi, więziami. Po drugie, Francja, która na własnym terytorium doświadczyła dwóch wojen światowych, dążyła do rozwijania kontaktów gospodarczych traktując je jak sposób zwiększenia bezpieczeństwa⁸.

opowiadających się za powszechnością i wielostronnością liberalizacji (Bhagwati, 2008, s. 321).

⁸ Francja szukała najpierw możliwości intensyfikacji współpracy (zwłaszcza handlu) z sojusznikiem z czasów wojny, czyli Wielką Brytanią. Pod uwagę były brane dwa scenariusze zacieśniania związków między oboma państwami. Pierwszy przewidywał utworzenie unii, drugi natomiast przyłączenie Francji do Wspólnoty Narodów. Po wycofaniu się Brytyjczyków z Suez, rozmowy o unii przerwano. Fiasko negocjacji z Wielką Brytanią spowodowało, że Francja zaczęła współpracować z odwiecznym wrogiem Niemcami przy tworzeniu Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali. Rozdźwięk między Francją a Wielką Brytanią pogłębiła wojna z 1956 r.

Powstanie EWWiS, EWG i Euratomu było przełomem w dziejach integracji. Traktaty (paryski i rzymskie) będące podstawą ich utworzenia, zostały zaakceptowane przez GATT, chociaż nie spełniały zasad ustalonych normami Artykułu XXIV GATT. Wyłączenie rolnictwa z dyskryminacyjnej liberalizacji handlu przeczyło bowiem zasadzie liberalizacji „praktycznie całego handlu”. Do złamania prawnej dyscypliny GATT przyczyniły się głównie naciski USA zainteresowanych istnieniem silnej, współpracującej i pokojowo nastawionej zachodniej części Europy będącej ich sojusznikiem w konfrontacji z państwami realnego socjalizmu ze wschodu kontynentu, a także działania polityczne państw członkowskich wspólnot.

Inicjatywą budzącą mniejsze zainteresowanie niż wspólnoty europejskie i prowadzącą do powstania ugrupowania regionalnego była Rada Nordycka (*Nordic Council*) utworzona w 1952 r. przez Danię, Islandię, Norwegię i Szwecję. W 1955 r. przystąpiła do niej Finlandia. Rada stanowi forum konsultacji i uchwała niewiążące zalecenia dla rządów państw członkowskich we wszystkich kwestiach poza politykami zagraniczną oraz bezpieczeństwa i obrony. Od lipca 1971 r. funkcjonuje w jej ramach Nordycka Rada Ministrów będąca organem międzyrządowym podejmującym wiążące decyzje na zasadzie jednomyślności. Efektem jej działań jest zaawansowanie integracji, w tym m.in. usunięcie barier w przepływie osób, utworzenie wspólnego rynku pracy oraz uzgodnienie wzajemności świadczeń społecznych (zob. <http://www.norden.org/start/start.asp>, data wejścia 16.10.2012).

Postęp integracji w ramach wspólnot rodził obawy państw pozostających poza nimi przed marginalizacją gospodarczą (a w dalszej przyszłości również polityczną). Ich wyrazem było m.in. utworzenie w 1960 r. drugiego europejskiego ugrupowania integracyjnego – EFTA (*European Free Trade Area*). EFTA miała stanowić przeciwwagę wobec wspólnot europejskich i chronić jej państwa członkowskie przed negatywnymi skutkami ograniczania handlu z dominującym RTA. Założyły ją: Austria, Dania, Norwegia, Portugalia, Szwajcaria, Szwecja i Wielka Brytania. EFTA nie odniosła jednak sukcesu porównywalnego z sukcesem rywala. Wszystkie, poza Norwegią i Szwajcarią, państwa założycielskie z czasem zostały członkami wspólnot (zaś powiązania między UE a Norwegią, w ramach Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG), oraz Szwajcarią są bardzo ścisłe). Najbardziej spektakularny jest przypadek Wielkiej Brytanii, z której inicjatywy EFTA powstała. W długim okresie rynek oraz pozycja polityczna i gospodarcza wspólnot skłoniły jednak Brytyjczyków do udziału w konkurencyjnym ugrupowaniu i zajęcia pozycji pierwszego między równymi (narzucenia własnego projektu, w którym byliby samodzielnym liderem).

Integracja gospodarcza w ramach wspólnot była pogłębiana. W 1967 r. w państwach EWG zakończono tworzenie wspólnej taryfy celnej. W 1973 r. dokonano rozszerzenia ugrupowania o Wielką Brytanię, Irlandię i Danię (tzw. „Szóstkę” przekształcono w tzw. „Dziewiątkę”). Kolejne rozszerzenie nastąpiło w 1981 r., kiedy do wspólnot dołączyła Grecja. W 1986 r. wspólnoty europejskie powiększyły się o Hiszpanię i Portugalię. Przedstawiły również, zrealizowany w 1992 r., plan utworzenia wspólnego rynku dóbr, usług, kapitału i pracy (na podstawie Jednolitego Aktu Europejskiego, JAE). Zakończenie zimnej wojny (upadek, a następnie rozpad ZSRR) zwiększyło swobodę wyboru partnerów, z którymi się integrowano. W 1992 r., dążące do członkostwa we Wspólnocie Europejskiej (WE), państwa Europy Środkowej i Wschodniej (Polska, Czechosłowacja i Węgry) utworzyły Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA, *Central European Free Trade Agreement*) (szerzej zob. Czarny, Śledziwska, 2009, s. 180). W grudniu 1991 r. Polska, Czechy, Słowacja i Węgry zawarły Układy europejskie, stanowiące umowy z WE. Weszły one w życie 1 lutego 1994 r., zaś ich części handlowe obowiązywały jeszcze wcześniej (od marca 1992 r.). W końcu XX w. w ramach UE utworzono europejską unię walutową, natomiast w pierwszej dekadzie XXI w. nastąpiły dwa rozszerzenia UE. Członkami ugrupowania stało się wówczas 12 państw, których dominująca większość należała w okresie zimnej wojny do bloku wschodniego (Bułgaria, Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Węgry). Od lipca 2013 r. dwudziestym ósmym państwem członkowskim UE jest Chorwacja.

Unia Europejska jako podstawa procesu integracji kontynentu europejskiego

Dzisiejszą Unię Europejską (UE) można analizować z różnych perspektyw. Z punktu widzenia analizy prowadzonej w tym opracowaniu szczególnie istotne jest jej postrzeganie jako instytucji i zarazem etapu jednoczenia Europy.

Porządek UE, a w nim układ stosunków między państwami, jest wynikiem długiego procesu wdrażania koncepcji integracji (przegląd koncepcji zob. Moussis, 2011) splecionego z formowaniem się państw narodowych. Można uznać, że w Europie – na fundamencie wspólnego systemu wartości – trwa proces budowania wspólnoty. Oczywiście, w

ramach tego procesu, jego uczestnicy zmagali się i zmagają z atakami na jedność⁹.

W porządku UE kategorii suwerenności nadano nową treść (zob. Kranz, 1996, ss. 3 i nast.). Suwerenność państw członkowskich UE oznacza dobrowolne, oparte na prawie międzynarodowym, przyjęcie ograniczeń wykonywania suwerenności – wspólne wykonywanie części praw suwerennych (zob. Mik (red.), 1999, ss. 89 i nast.)). Zarazem obecna UE nie jest stanami zjednoczonymi Europy, gdyż ich powstanie, zgodnie z koncepcją Habermasa (2001), wymaga m.in. posiadania tożsamości postnarodowej.

UE jest zarówno regionem geopolitycznym, jak i filarem mostu atlantyckiego. W tej przestrzeni państwa wytworzyły pluralistyczną wspólnotę bezpieczeństwa opartą na: suwerenności, (prawnej) niezależności państw, wzajemnym uzupełnianiu się podstawowych - liberalno-demokratycznych wartości¹⁰ (współzależnych wspólnym instytucjom), wzajemnej gotowości do współpracy, tożsamości i lojalności. Ta wspólnota jest tak głęboka, że państwa mają współzależne oczekiwania dotyczące pokojowych zmian. Komunikowanie się dodatkowo wzmacnia tę wspólnotę politycznie¹¹. Niemające charakteru terytorialnego więzi między państwami są efektem „sieci transakcji” i zmieniają, w sposób pokojowy, stosunki międzynarodowe (zob. Deutsch, 1966 i 1968). Tworzona w ten sposób wspólnota bezpieczeństwa nie jest ograniczona ani do pojedynczej sfery działania (np. tylko gospodarki, czy obronności, choć współpraca w każdej z tych sfer jest nader istotna), ani do współpracy międzyrządowej („polityki wysokiego szczebla” – zob. Aron, 1996, s. 89-91), gdyż obejmuje również narody. Tworząc wspólnotę bezpieczeństwa państwa nie są zarazem stawiane przed wyborem: państwo albo wspólnota. Tak jest dlatego, że tworząc międzynarodowy system państw wzmacnia się poszczególne jego członków (Deutsch, 1957, s. 36). Jednocześnie instytucje są ważnymi narzędziami współpracy, gdyż instytucjonalizacja współpracy zapobiega zmienności (w formie gry sojuszy, równowagi sił albo podporządkowania – szerzej Senghaas, 1992, s. 28).

Jednak ani sama Unia nie jest monolitem, ani proces jej kształtowania nie stanowi drogi jednokierunkowej. Na kształt UE oddziałują czynniki

⁹ Zmieniały się też cele jedności europejskiej oraz sposób jej widzenia. I tak, na przykład, w okresie międzywojennym jedność europejska była postrzegana jako zaporę przed bezsensowną wojną (Coudenhove-Kalergi, 1926), zaś w trakcie II wojny światowej jako lekarstwo na nacjonalizm (Spinelli, 1972, ss. 43-68).

¹⁰ Przejawia się w tym nawiązanie do „wspólnoty wartości” budowanej na fundamencie decyzji kongresu wiedeńskiego (1815).

¹¹ Zob. Deutsch et al., 1957, ss. 5-8. Poglądy Deutscha składają się na fundament „komunikacyjnej teorii integracji politycznej”.

zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne, których ścisła identyfikacja, klasyfikacja i kierunki oraz siła wpływu są trudne. W obliczu niedającej się przecenić dywergencji systemu wartości w skali globalnej i w Europie, należy ponownie zastanowić się nad obecnym etapem budowy wspólnej Europy opartej na jednych wartościach w odpowiedzi na fundamentalne wyzwanie, jakim w XX w. były i obecnie pozostają Niemcy.

Niemcy w integrującej się Europie

Wiele czynników decyduje o tym, że naturalnym podmiotem szczegółowego badania są Niemcy. Najważniejszym powodem wyboru takiego kierunku analizy jest rola i ranga Niemiec w stosunkach międzynarodowych (europejskich i globalnych) od drugiej połowy XIX w. do dziś.

Istotnym elementem postrzegania Niemiec jest XIX-wieczny rodowód państwa niemieckiego i niemieckiego narodu państwowego. Państwo niemieckie powstało z połączenia struktur społeczno-terytorialnych różniących się pod względem kultury oraz charakterystyki społecznej i gospodarczej. Proces tworzenia państwa był realizowany poprzez wykazywanie korzyści z jednoczenia się, przebiegającego etapowo i wielowymiarowo, od unii celnej do unii gospodarczo-walutowej ze wspólną walutą w sferze gospodarki i od współpracy w sferze polityki bezpieczeństwa do wspólnej obrony w odniesieniu do polityki zagranicznej. Utworzenie w 1833 r. Niemieckiego Związku Celnego (Zollverein) ożywiło ówczesnie rozwój gospodarczy w centrum kontynentu europejskiego. Związek Celny powstał z inicjatywy Prus, a jego głównymi uczestnikami były Bawaria i Badenia-Wirtembergia. Powstanie Niemieckiego Związku Celnego rozpoczęło proces formowania geograficznie wyznaczonego (z wyłączeniem Austrii) państwa niemieckiego. Jednak w ramach równoprawnej unii celnej Prusy uzyskały pozycję uprzywilejowaną. Jej widowym dowodem było ich wyłączne prawo do negocjowania umów handlowych z państwami trzecimi.

Kolejnymi etapami procesu tworzenia państwa niemieckiego były: ustanowienie w 1838 r. unii walutowej, prawnomiędzynarodowa regulacja współpracy wojskowej w dwustronnych umowach Prus z pozostałymi członkami Związku Celnego, przeniesienie współpracy państw członkowskich z płaszczyzny regulowanej prawem międzynarodowym do uregulowań wewnętrznych przez powołanie Związku Północno-

Niemieckiego (1867)¹². Proces zwieńczyło proklamowanie 18 stycznia 1871 r. w Wersalu¹³ Rzeszy Niemieckiej, będące triumfem (i klęską¹⁴) *Realpolitik* Bismarcka¹⁵. Również wytworzenie niemieckiego narodu państwowego było procesem sterowanym. Chociaż sam fakt sztucznego wytworzenia narodu w Europie końca XIX w. nie był zjawiskiem unikalnym, jednak tym, co różniło niemiecką drogę do narodu od drogi innych narodów (np. czechosłowackiego) było niekorzystanie z mitu narodotwórczego (idealnej wizji narodu), lecz powtórzenie drogi francuskiej, w ramach której naród był społeczną emanacją państwa i powstawał dzięki odwołaniu do m. in. dumy/tożsamości państwowej (zob. Sand, 2009, ss. 23-64 i 95-107).

Europejskość Niemiec w strukturze UE

Problem jedności Niemiec i – szerzej – jedności państw-narodów posługujących się językiem niemieckim można postrzegać zarówno w wąskiej, jak i w szerokiej perspektywie przedmiotowej. Można go odnieść wyłącznie do Niemiec, czyli państwa powstałego w XIX w. i mającego granice wyznaczone jako granice Rzeszy z 1937 r., albo jako granice pocsdamskie. Można widzieć również szerszy i bardziej złośliwy proces zbliżania państw położonych w środku Europy i aspirujących do roli mocarstwa – zburzenia europejskiej (kontynentalnej) równowagi sił, co doprowadziło do ukształtowania grupy „państw centralnych” z udziałem Niemiec i Austro-Węgier. Decyzje pokojowe w stosunku do państw niemieckojęzycznych po I wojnie światowej były tyle zdecydowane i surowe, ile niekonsekwentne. Z jednej strony nałóżono na pokonanych niezwykle wysoką kontrybucję wojenną. Taka ocena reparacji nie wynika,

¹² Formalnie niezależne państwa południowoniemieckie (Bawaria oraz Badenia i Wirtembergia) przyznały Prusom, umową międzynarodową, zwierzchnictwo nad swoimi armiami w przypadku konfliktu z państwem trzecim.

¹³ Wybór miejsca miał charakter symbolu potwierdzającego klęskę Francji w wojnie z Prusami.

¹⁴ Bismarck budował pozycję Prus wykorzystując instrumenty niemilitarne (za którymi stała jednak siła militarna; tak więc te instrumenty nie wynikały z konieczności, lecz z wyboru). Jego następcy (którym nie można przyznać statusu kontynuatorów) odwoływali się do siły militarnej jako instrumentu pierwszego wyboru, lecz korzystanie z nich – po początkowych sukcesach – doprowadziło do wojennej klęski Niemiec. Bismarck wielokrotnie dowodził zarazem, że jest świadom niemożności zbudowania imperium (pozycji imperialnej) jakiegokolwiek państwa w Europie z wykorzystaniem siły militarnej.

¹⁵ *Realpolitik* Bismarcka oparta była na przekonaniu, że stosunki między państwami wyznaczone są (bezwzględna) siłą i na – deterministycznej – wierze, że (jedyne) najsilniejszy przetrwa. Jej autorami i orędownikami byli późniejsi antagoniści Bismarck i Napoleon III. Ten ostatni będąc autorem koncepcji stał się później jego ofiarą.

oczywiście, z wyceny życia i zdrowia ludzi oraz zniszczeń materialnych spowodowanych przez wojnę, lecz z oszacowania możliwości dokonania spłaty przez pokonanych i wpływu kontrybucji na ich sytuację społeczno-gospodarczą. Tej surowości wobec społeczeństwa agresora, na które nałożono zobowiązania materialne, towarzyszyła niezwykła łagodność w karaniu zbrodniarzy. Procesy lipskie przetrwały w zbiorowej pamięci jako symbol parodii wymiaru sprawiedliwości i bezkarności zbrodniarzy¹⁶. Z drugiej strony ład pokojowy uformowany po I wojnie światowej został oparty na wierze w równowagę sił. Starano się nie dopuścić do powstania porządku jednobiegunowego. Ten cel zrealizowano w formułach prawnych traktatów pokojowych z Niemcami i Austrią. Zakazano w nich bowiem zjednoczenia obu państw. Norma artykułu 80 Traktatu wersalskiego stanowiła: „Niemcy uznają i będą przestrzegały ściśle udzielności Austrii w granicach ustalonych przez Traktat zawarty między tem Państwem i Głównymi Mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi. Niemcy uznają, że ta udzielność może być zmieniona jedynie tylko za zgodą Rady Związku Narodów.”

Analogiczna była dyspozycja artykułu 88 Traktatu z St. Germain uznająca niezbywalny charakter niepodległości Austrii i ustanawiająca Radę Ligi Narodów (LN) w roli strażnika tej suwerenności¹⁷. Niezależność Austrii nie tylko została zagwarantowana prawnie, lecz również była podtrzymywana przez udzielaną jej pomoc gospodarczą¹⁸. W okresie

¹⁶ W wykonaniu art. 227-230 z tytułu złamania postanowień konwencji haskich (1899 i 1907) naruszenia praw i zwyczajów wojny na pierwotnej liście Ententy zarzuty sformułowano wobec 901 osób (szerzej zob. Cyprian, Sawicki, 1948, ss. 6 i nast.). Nie sposób uciec przed myśleniem, że bezkarność sprawców zbrodni w trakcie I wojny tworzyła przekonanie o podobnie łagodnym traktowaniu, jakie żywili winni zbrodni popełnionych w trakcie II wojny światowej.

¹⁷ „The independence of Austria is inalienable otherwise than with the consent of the Council of the League of Nations. Consequently, Austria undertakes in the absence of the consent of the said Council to abstain from any act which might directly or indirectly or by any means whatever compromise her independence, particularly, and until her admission to membership of the League of Nations, by participation in the affairs of another Power.” Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919) <http://www.fransamalingvongeousau.com/documents/d11/h1/1.1.16.pdf>

¹⁸ Protokołem z 4 października 1922 (Genewa) W. Brytania, Francja, Włochy, Czechosłowacja i Austria ustaliły, co następuje: „... At the moment of undertaking to assist Austria in her work of economic and financial reconstruction, ... That they will respect the political independence, the territorial integrity and the sovereignty of Austria; That they will not seek to obtain any special or exclusive economic or financial advantage calculated directly or indirectly to compromise that independence; That they will abstain from any act which might be contrary to the spirit of the conventions which will be drawn up in common with a view to effecting the economic and financial reconstruction of Austria, or which might prejudicially affect the guarantees demanded by

międzywojennym troska o zachowanie *status quo* Austrii (jako niepodległego państwa) była istotnym wyznacznikiem działań państw zarówno w kategoriach *Realpolitik*, jak i na forum oraz z wykorzystaniem instrumentów – instytucji idealizmu politycznego (czyli Ligi Narodów). I tak, w reakcji na umowę z 19 marca 1931 r. między Austrią a Niemcami ustanawiającą ich unię celną skierowano sprawę do rozpatrzenia przez Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej (STSM). W opinii doradczej STSM uznał niedopuszczalność reżimu współpracy gospodarczej na podstawie austriacko-niemieckiej umowy z 1931 r. ze względu na jego sprzeczność z zobowiązaniami międzynarodowymi tych państw w odniesieniu do niepodległości Austrii¹⁹.

Wydaje się nie ulegać wątpliwości współzależność anschluss – II wojna światowa. W efekcie, mimo początkowego uznania przez USA *de iure* anchlussu Austrii (dokonanego z pogwałceniem prawa²⁰), już 1 listopada 1943 r. alianci uznali nieważność aneksji Austrii²¹. Sama Austria w wyrokach sądów uznawała, że czasowa utrata przez nią niepodległości i suwerenności była wynikiem niemieckiej okupacji. Z tej okupacji Austria

the Powers for the protection of the interests of the creditors and of the guarantor States; ... (Austria – przyp. aut.) Undertakes, ..., not to alienate its independence ; it will abstain from any negotiations or from any economic or financial engagement calculated directly or indirectly to compromise this independence.

This undertaking shall not prevent Austria from maintaining, ..., her freedom in the matter of customs tariffs and commercial or financial agreements, and, in general, in all matters relating to her economic regime or her commercial relations, provided always that she shall not violate her economic independence by granting to any State a special regime or exclusive advantages calculated to threaten this independence.

¹⁹ „Finally, if the regime projected by the Austro-German Protocol of Vienna in 1931 be considered as a whole from the economic standpoint adopted by the Geneva Protocol of 1922, it is difficult to maintain that this regime is not calculated to threaten the economic independence of Austria and that it is, consequently, in accord with the undertakings specifically given by Austria in that Protocol with regard to her economic independence. For these reasons, The Court, ..., is of opinion that: A regime established between Germany and Austria, on the basis and within the limits of the principles laid down by the Protocol of March 19th, 1931, would not be compatible with Protocol No. I signed at Geneva on October 4th, 1922.” Permanent Court of International Justice. Series A. ib. Judgments, Orders and Advisory opinions Fascicule no. 41 twenty-second session September 5th, 1931. Customs regime between Germany and Austria (Protocol of March 19th, 1931).

²⁰ „The Government of the United States recognizes that Austria has ceased to exist as an independent sovereign state and has been incorporated into the German Reich, and that Germany exercises *de jure* sovereignty over the territory of the former Republic of Austria.” Letter from Secretary of State Cordell Hull to the Attorney General of the United States, May 27, 1939 (cyt. za: Baad, 1964, s. 504).

²¹ „they regard the annexation imposed upon Austria by Germany on March 15th, 1938, as null and void” Tekst: A Decade of American Foreign Policy. Basic Documents, 1941-1949. 1950, s. 11.

została wyzwolona, jednak owo wyzwolenie nie oznaczało powstania nowego państwa²², lecz jedynie zakończenie okupacji wojennej²³.

Nie dziwi więc, że zwycięzcy alianci II wojny światowej postanowili wykazać, że „niczego nie zapomnieli, a wszystkiego się nauczyli”. W konsekwencji podjęto decyzje o postawieniu przed sądem winnych zbrodni przeciwko pokojowi i zbrodni wojennych przy jednoczesnej wstrzeźliwości (a w istocie niedookreśleniu) wielkości i charakterystyki reparacji wojennych. Uznano więc za niezbędną prawnokarną represję szczególną w stosunku do zbrodniarzy, represję ogólną w stosunku do potencjalnych kontynuatorów zbrodni i potrzebę dania szansy budowy nowego państwa, czemu miały nie stać na przeszkodzie kontrybucje.

Po II wojnie światowej nowe państwo niemieckie miało być zdenazyfikowane, zdemokratyzowane, zdemilitaryzowane, zdecentralizowane, zdekartelizowane. Bezpośrednio po wojnie była Rzesza nie uzyskała statusu samodzielnego państwa. Terytorium pozostałe po oddzieleniu obszarów granicznych zamieszkałych przed wojną przez ludność wielonarodową podzielono na cztery strefy okupacyjne: amerykańską, angielską, francuską i radziecką. Władzę sprawowały w nich komisaryczne jednostki okupacyjne, które realizowały politykę państw odpowiedzialnych za poszczególne strefy. Ich chęć likwidacji potencjalnych źródeł zagrożeń ekspansjonizmem niemieckim odbiła się na stosunku do niemieckiej gospodarki. Reparacje miały głównie formę demontażu obiektów przemysłowych (wraz z zainstalowanymi w nich urządzeniami), choć również przejmowano np. własność patentów. Zajmowano zagraniczny majątek niemieckich obywateli i podmiotów gospodarczych. Ponadto alianci przejmowali część bieżącej produkcji. Zapobieganiu produkcji na cele militarne służyły zakazy wytwarzania niektórych produktów i administracyjne ograniczanie produkcji innych²⁴.

²² „In March 1938, the Republic of Austria lost its independence and sovereignty as the result of its occupation by the German Reich. On April 27, 1945, it was liberated from the National Socialist rule of force. That liberation did not create a new State. The Austrian Republic recovered its sovereign rights and was declared to be again an independent State. From March 13, 1938, to April 27, 1945, the sovereign prerogatives in the territory of the Austrian Republic were exercised by the Government of the German Reich. On April 27, 1945, the Austrian Republic did not take over power from the German Reich. It recovered, after the collapse of the National Socialist regime, that authority which it was prevented from exercising between March 13, 1938 and April 27, 1945”; tak austriacki Sąd Najwyższy w sprawie „Jordan v. Austrian Republic”; Ann. Dig. 1947.

²³ Ten pogląd był wielokrotnie podtrzymywany potwierdzając uznanie, że anschluss był okupacją; szerzej Cohn, 1962.

²⁴ W strefach zachodnich przewidywano demontaż 1740 obiektów (Heininger, 1959, 102). Produkcja przemysłowa Niemiec miała być ograniczona do poziomu 50-55% stanu z 1938 r. (czyli ok. 65% stanu z 1936 r.). Zakazana była produkcja m.in. samolotów, statków,

Alianci nie określili ani terminu i warunków zakończenia okupacji, ani sposobu podziału Niemiec. Stan, z istoty swojej, tymczasowy utrzymany został przez 50 lat od bezwarunkowej kapitulacji Niemiec do włączenia NRD do RFN w reżimie „klauzuli zjednoczeniowej” Konstytucji RFN. Różnica między traktowaniem Niemiec i Austrii była istotna i wymierna. Podstawowym i niepodlegającym wątpliwości elementem powojennego ładu pokojowego miała być odbudowa niezależności Austrii realizowanej w ramach specjalnego statusu określonego Traktatem państwowym w sprawie odbudowy niezawisłej demokratycznej Austrii z 15 maja 1955 r. Natomiast Niemcy po prostu zostały podzielone.

Podział Niemiec (istnienie dwóch państw niemieckich – dwóch państw jednego narodu²⁵) kontestowany przez społeczeństwo niemieckie i niemający podstawy aksjologicznej w systemie wartości narodów zjednoczonych (prawie narodów do samostanowienia – do państwowości) był różnie postrzegany przez sąsiadów państw niemieckich. Dwie wygrane wojny nie rozwiązały bowiem obaw Europy przed potęgą Niemiec i użytkowaniem, jaki Niemcy mogą z tej potęgi zrobić. Bez wątpienia polskiej, francuskiej, włoskiej, czeskiej etc. pamięci o zbrodniach nazistowskich Niemiec, towarzyszyło zadowolenie ze stanu, w którym podzielone Niemcy były zbyt słabe, by ponownie zagrozić niedawnym ofiarom. Zarazem istniała świadomość, że stan tymczasowy nie może trwać wiecznie, jednak w warunkach zimnowojennej konfrontacji zjednoczone Niemcy w oczywisty sposób zmieniałyby wagi antagonistów i były nieakceptowane dla żadnej strony. Efektem były różne propozycje. I tak, w ramach radzieckiej opcji zjednoczeniowej kolejni przywódcy ZSRR kusili Niemców (zachodnich) przyzwoleniem na zjednoczenie w zamian za finlandyzację. Przyjęcie takiego rozwiązania stawiałoby ZSRR w roli (niezbędnego) gwaranta granic sąsiadów Niemiec. Socjaldemokratyczna (niemiecka) wizja również zakładała zjednoczenie Niemiec za cenę ich neutralizacji (w formule finlandyzacji). W zachodniej wizji przyszłości Niemiec i europejskiego oraz uniwersalnego porządku uznanie przez nie granic poczdamskich było najpierw warunkiem *sine qua non* przyjęcia Niemiec do instytucjonalnych struktur europejskich i transatlantyckich, a następnie podniesienia rangi Niemiec w tych instytucjach oraz

benzyny, magnezu oraz materiałów radioaktywnych. Produkcję przemysłu stalowego ograniczono do 39% produkcji z 1936 r. (zob. Rudolph, 1982, s. 61n oraz Heininger, 1959). Jednak od limitów produkcji ustalonych w 1946 r. władze amerykańskie i angielskie odstąpiły już w 1947 r., po uprzednim połączeniu obu administrowanych przez siebie stref okupacyjnych i utworzeniu tzw. Dwustrefy (Bizonii). Zezwolono wówczas na wzrost produkcji do poziomu z 1936 r. (Heininger, 1959, 176).

²⁵ Warto zauważyć, że od lat 80. XX w. w NRD pojawia się koncepcja enerdowskiego narodu państwowego mającego ciągłość i wybranymi tradycjami pruskimi.

zjednoczenia Niemiec. Akceptacji granic przez Niemcy oczekiwano z dwóch powodów. Z jednej strony widziano w niej przejaw świadomości odpowiedzialności za wojnę i zbrodnie nazistowskie, z drugiej zaś fundament porządku bez rewanżyzmu²⁶. Sukces w realizacji tych celów oznaczał również zwycięstwo w długiej konfrontacji z ZSRR. Ostatecznie bowiem zjednoczenie Niemiec dokonało się w sposób pokojowy w reżimie uznania przez jedne Niemcy poczdamskich granic państw sąsiedzkich (gwarancje terytorialnego *status quo* ze strony ZSRR/Rosji okazały się niekonieczne dla tych państw²⁷).

Upadek muru berlińskiego i koniec zimnej wojny ponownie otworzył rozdział pt. zjednoczenie Niemiec. Mogło chodzić o „małe” zjednoczenie, rozumiane jako połączenie RFN z NRD, albo o „duże” zjednoczenie Niemiec z Austrią. Oczywiście było, że żadnego z tych procesów nie uda się trwale powstrzymać. Wyzwaniem była więc formuła jednoczenia i jedności Niemiec.

Katalizatorem procesu jednoczenia Niemiec był upadek reżimu komunistycznego w Polsce i jej prozachodnie aspiracje, których w 1989 r. ZSRR nie był w stanie powstrzymać. Blok wschodni nie miał zdolności utrzymania doktryny Breżniewa. ZSRR stracił, *de facto*, status supermocarstwa, o czym zadecydowała niewydolność, a właściwie zapaść jego gospodarki oraz utrata miękkiej siły spowodowana, postępującą od publikacji „tajnego referatu Chruszczowa”, kompromitacją ideologii oraz seria porażek militarnych (przy posiadaniu mocarstwowego statusu nuklearnego), z których najdotkliwszą była klęska w Afganistanie. Była ona dla ZSRR tym samym, czym dla Rosji klęska w wojnie z Japonią, gdyż obnażała słabość mocarstwa.

Wyjście Polski z bloku wschodniego zmieniało status NRD przerywając ciągłość przestrzeni radzieckiej. NRD, na której na terytorium stacjonowała radziecka grupa wojsk, stawała się eksklawą niemożliwą do militarnego, politycznego i – co może najważniejsze – gospodarczego utrzymania. Również nie do utrzymania był status Austrii. Niemożliwe było trwałe pozostawienie jej poza zachodnimi strukturami gospodarczo-społeczno-politycznymi, nawet jeśli można było liczyć na niechęć austriackiego społeczeństwa i jej klasy politycznej do udziału w strukturach kolektywnej

²⁶ Szeroką prezentację stanowiska (zachodnio)niemieckiego zob.: Jacobsen, 1979, ss. 44 i nast. Reprezentatywne dla państw zachodu stanowisko zob.: Wiskemann, 1956.

²⁷ Na tej konieczności („ZSRR gwarantem granic”) opierała się – w znacznym stopniu – legitymizacja reżimów komunistycznych w Europie Środkowej i Wschodniej. Argument odnoszący się do bezpieczeństwa zewnętrznego usprawiedliwiał i legitymizował brak legalności sprawowania władzy przez rządzących. Do tych narzędzi rewizjonizmu odwołuje się Prezydent Rosji Putin domagając się restytucji porządku poczdamskiego i przywrócenia ówczesnych granic oraz podziału Niemiec.

samoobrony Sojuszu Północnoatlantyckiego. Oczywiście było zarazem dążenie Austrii do uczestniczenia w instytucjonalnej integracji europejskiej. Austria bowiem od początku istnienia wspólnot, nie będąc ich członkiem, uczestniczyła w nich współkształtując wspólne decyzje (*decision shaping*, czyli swoisty surogat zastrzeżony dla członków *decision making*). Tylko warunki zewnętrzne powstrzymywały ją przed realizacją dążenia do formalnego członkostwa i uzyskania pochodnych mu prerogatyw. Akcesja Austrii do WE/UE oznaczała fundamentalną zmianę relacji niemiecko-austriackich znosząc granice rozdzielające przestrzenie gospodarcze obu państw niemieckojęzycznych.

W tej sytuacji ZSRR zdecydował się na manewr, który w kategoriach militarnych można uznać za skrócenie frontu. Z jednej strony uznano, że „mały” ZSRR (bez państw satelickich) może odzyskać pozycję gospodarczą dawnego mocarstwa, z drugiej, że silne – zjednoczone – Niemcy zechcą wyjść z zachodniej hemisfery tworząc własny biegun w wielobiegunowym świecie. Państwa zachodniej hemisfery podjęły wyzwanie. Wybrano politykę przewidującą dążenia zjednoczeniowe, nie zaś reaktywną wobec nich. Słuszność decyzji potwierdziły zarówno działania podejmowane przez Niemcy i Austrię po upadku muru berlińskiego, jak i odwrotna – reaktywna – postawa państw przestrzeni transatlantyckiej wobec rozpadu Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii²⁸. Wojna jugosłowiańska dowodzi negatywnych skutków bierności. W szczególności potwierdza ona paradygmat, zgodnie z którym, jeśli nie chce się „umierać za Gdańsk”, to musi się ginąć na plażach Normandii). Powtórzono *modus operandii* zastosowany w latach 40. XX w. podczas jednoczenia zachodnich stref okupacyjnych i tworzenia Niemiec Zachodnich. Jednoczono więc Niemcy i usuwano bariery na granicach Austrii włączając nowe struktury terytorialne do poszerzanej i pogłębianej Wspólnoty Europejskiej, a bardziej szczegółowo – do jej instytucji. Ten proces wymagał zarówno uwagi, jak i rozwagi w działaniu. Konieczne było uwzględnienie społecznej wrażliwości jego uczestników i państw spoza przestrzeni europejskiej oraz spełnienia warunków w otoczeniu realnym (zewnętrznym).

Trudno jest każdy z tych warunków poddać analizie w ramach jednego opracowania. Można jednak uwypuklić wagę wybranych czynników. Podstawowa obawa sąsiadów Niemiec wiązała się ze skutkami

²⁸ Oczywiście równie szkodliwa była bierność „zachodu” wobec niekontrolowanego rozpadu jak i nadaktywność RFN – Genschera, ich ministra spraw zagranicznych, który przedwcześnie uznał „Chorwację”. Szerzej S. L. Burg, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*. New York 2000, s. 79-104 oraz E. Nagengast, *German and U.S. Intervention against Yugoslav Sovereignty* (w:) A. Valls (ed.), *Ethics in International Affairs: Theories and Cases*. Boston 2000, s. 151 i. n. .

zjednoczenia Niemiec i uzyskaniem przez nie supermocarstwowej pozycji w gospodarce, a w konsekwencji zniszczeniem (nawet pozorów) równowagi sił gospodarczych w Europie. Tej obawie towarzyszyła kolejna. Uważano, że – wcześniej czy później – niemieckie supermocarstwo gospodarcze zechce uzyskać adekwatną do gospodarczej rangę polityczną. Temu niepożądanemu scenariuszowi mogło zapobiec tylko pogłębienie europejskiej integracji i pozbawienie niemieckiej gospodarki charakteru narodowego poprzez uczynienie Niemiec supermocarstwem ekonomicznym połączonej Europy. W ten sposób Europa stawała się beneficjentem zjednoczenia Niemiec, któremu towarzyszyło pogłębienie integracji europejskiej. Narzędziem koniecznym była unia gospodarczo-walutowa ze wspólną walutą. Nie planowano jednak rozszerzenia obowiązywania marki niemieckiej na całą unię. Niemcy musiały zrezygnować z własnej waluty), która była podstawą powojennej niemieckiej tożsamości państwowej-narodowej²⁹.

Możliwe są różne sposoby postrzegania decyzji o tworzeniu strefy euro (SE). Można w niej widzieć polityczną decyzję o realizacji ekonomicznej racjonalności. Strefa euro oznacza co najmniej obniżenie kosztów transakcyjnych podmiotów gospodarujących. Można reprezentować swoiście skrajny pogląd, zgodnie z którym SE jest urzeczywistnieniem formuły pozwalającej chronić Europę przed zniemczeniem w konsekwencji nierównowagi sił na korzyść zjednoczonych Niemiec. Ich obecność w strefie euro oznacza dla Europy, lecz przede wszystkim dla Niemiec, odbudowywanych na gruncie przywiązania do *Deutsche Mark*, europeizację Niemiec. Można widzieć również narzędzie polityczne wpływania na procesy gospodarcze. Chociaż w trakcie kryzysu Grecja była pozbawiona możliwości samoregulacji w postaci dewaluacji waluty, to zarazem dzięki wymianie „greckich” euro na „niemieckie” euro po kursie 1:1 dokonywano stałych transferów podtrzymujących grecką gospodarkę. Wydaje się, że każde postrzeżenie SE jest poprawne, gdyż nie było jednego czynnika decydującego o podjęciu i realizacji przedmiotowej decyzji.

Europa mogła zawrzeć transakcję, w ramach której zgodą na zjednoczenie Niemiec i przyłączenie się Austrii do ugrupowania integracyjnego kupuje status Europy jako potęgi. Niemcy mogły kupić jedność w zamian za fundamentalną zmianę istoty swojej narodowej państwowości. Strony okazały się zdolne nie tylko do zawarcia takiej

²⁹ Odbudowa państwowości Niemiec po II wojnie światowej wymagała mitu założycielskiego wówczas, gdy trudno było odnaleźć neutralną z punktu widzenia ofiar kajzerowskiego militarizmu i nazistowskich zbrodni neutralną przeszłość państwa, u którego początków legła wojna prusko-francuska. Zbudowano więc państwo oparte na gospodarce oraz społeczeństwo zjednoczone, czy wręcz dumne z waluty narodowej, lecz bardzo wybiórczo traktujące przeszłość.

transakcji, lecz i do rzetelnego wykonywania wynikających zeń zobowiązań przez ćwierć wieku. Rozszerzenie UE na wschód i południe, odsunięcie ZSRR/Rosji od starej unii-wspólnoty, nie tylko zmieniało gospodarcze *status quo* lecz także warunki bezpieczeństwa w Europie.

Polska postrzegała (demokratyczne) Niemcy jako sojusznika i promotora na drodze do integracji europejskiej i transatlantyckiej. Zjednoczenie Niemiec rodziło zarazem jej obawy przed żądaniem rewizji granic. W tej sytuacji Polska, zasadnie – co potwierdziły dalsze wydarzenia – nie tylko nie wypowiadała się przeciwko zjednoczeniu Niemiec, lecz – przeciwnie – uznawała prawo do jedności za przyrodzone prawo narodu. Jednocześnie dążyła do udziału w tworzeniu podstaw prawnych europejskiego porządku po zjednoczeniu Niemiec i prawotraktatowym potwierdzeniu granic. Te tyle taktyczne, ile strategiczne, cele polskiej polityki udało się zrealizować. Nadanie Konferencji zjednoczeniowej formuły „4+2” przyniosło podwójny efekt. Po pierwsze, potwierdziło podmiotowość Polski. Negocjacje nie były toczone poza i ponad Polską (Barcz, 1994). Po drugie, co długofalowo okazało się waż równie ważne, umożliwiły wykazanie, że demokratyczna i suwerenna Polska nie jest państwem kontr systemowym. Nie tylko nie zagraża ona porządkowi międzynarodowemu, lecz wręcz go wzmacnia, zasadnie aspirując do uczestnictwa w (zachodniej) wspólnocie bezpieczeństwa.

Uwagi końcowe

Zjednoczenie Niemiec było wynikiem synergii wielu różnych czynników zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, które zadecydowały o woli i możliwości tego zjednoczenia. Szczególnym i trwałym doświadczeniem jest jednak fakt, że zostało ono zrealizowane w formule prawnej i poprzez prawo. Nie byłoby to zapewne możliwe bez polityki przywództwa Stanów Zjednoczonych (*U.S. leadership* – Zelikow, Rice, 1995). USA i państwa członkowskie Wspólnoty Europejskiej potrafiły zrealizować zjednoczenie nie wbrew woli i lękom sąsiadów Niemiec, lecz przy ich współpracy. Zjednoczeniu towarzyszyło silniejsze, w porównaniu ze stanem wcześniejszym, włączenie Niemiec w instytucjonalne ramy integrującej się Europy.

Można uznać, że rozwój z lat poprzedzających światowy kryzys gospodarczy rozpoczęty jesienią 2008 r. był pochodny również dywidendzie pokojowej. Transakcja zjednoczenie Niemiec w zamian za pogłębienie integracji europejskiej okazała się grą o sumie dodatniej dla wszystkich jej uczestników.

Bibliografia

Aron, R. (1966). *Peace and War: A Theory of International Relations*. New York: Doubleday & Company.

A Decade of American Foreign Policy. Basic Documents. 1941-1949, 1950. Retrieved from http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/decade.asp.

Baad, H. W. (1964). Nullity and Avoidance in Public International Law: A Preliminary Survey and A Theoretical Orientation. *Indian Law Journal*, 39.

Barcz, J. (1994). *Udział Polski w Konferencji „2+4”: aspekty prawne i proceduralne*. Warszawa: PISM.

Bhagwati, J. (2008). Regionalism and Multilateralism: An Overview. *International Political Economy*, II

Caves, R.E., Frankel, J.A. & Jones, R.W. (1998). *Handel i finanse międzynarodowe*. Warszawa: PWE.

Cohn, S. L. (1962). Ex Injuria Jus Non Oritur: A Principle Misapplied. *Santa Clara Law Review*, 3(1). Retrieved from http://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2637&context=law_review.

Coudenhove-Kalergi, R. N. (1926). *Pan - Europe*. New York: Alfred A. Knopf.
Cyprian, T., Sawicki, J. (1948). *Prawo norymberskie. Bilans i perspektywy*. Warszawa, Kraków: Wyd. E. Kuthana.

Czarny, E. (2013). *Regionalne ugrupowania integracyjne w gospodarce światowej*. Warszawa: PWE.

Czarny, E., Menkes, J. & Śledziewska, K. (2010), Umowy o preferencjach handlowych - bariera czy uzupełnienie globalnej liberalizacji handlu międzynarodowego, *Zeszyty Naukowe KGŚ SGH*, 28

Czarny, E. & Śledziewska K. (2009). *Polska w handlu światowym*. Warszawa: PWE.

Deutsch, K. (1966). *Nationalism and Social Communications*. Cambridge, MA: MIT Press.

Deutsch, K. (1968). *The Analysis of International relations*. New York: Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

Deutsch, K., Burrell S.A. & Kann R.A. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area; international organization in the light of historical experience*. Princeton: Princeton University Press.

Eyoh, D & Sandbrook, R. (2003). Pragmatic neo-liberalism and just development in Africa. In A. Kohli, C. Moon & G. Sørensen (Ed.), *States, Markets and Just Growth, Development in the Twenty-first Century*. Tokyo: United Nations University Press.

Habermas, J. (2001), Why Europe Needs a Constitution, *New Left Review*, 11.

Heininger, H. (1959). *Der Nachkriegszyklus der westdeutschen Wirtschaft 1945-1950*. Berlin: Verlag Die Wirtschaft.

Hodges, M. R. (Ed.) (1972). *European Integration: selected readings* Harmondsworth: Penguin.

Jacobsen, H.-A. (1979). Republika Federalna Niemiec –Polska Rzeczypospolita Ludowa: determinanty wzajemnych stosunków 1949-1970. In J. Sulek (Ed.),

Polska Rzeczpospolita Ludowa Republika Federalna Niemiec. Bilans stosunków wzajemnych. Problemy i perspektywy normalizacji. Warszawa, Frankfurt am Main: PISM.

Keynes, J. M. (1919). *The Economic Consequences of the Peace*. Retrieved from <http://www.gutenberg.org/files/15776/15776-8.txt>.

Kohli, A., Chung-in Moon & Soerensen G. (Ed.) (2003). *States, Markets and Just Growth: Development in the twenty-first Century*, Tokyo: The United Nations University Press.

Kranz, J. (1996). Państwo i jego suwerenność. *Państwo i Prawo*, 7.

Lilge, H. (1978). *Deutschland 1945-1963*. Hannover: Fackelträger Verlag.

Lastawski, K. (2005). *Od idei do integracji europejskiej*. Warszawa: WSP TWP.

Menkes, J. (1999). Konstytucja, suwerenność, integracja – spóźniona(?) polemika. In C. Mik (Ed.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku a członkostwo Polski w Unii Europejskiej*. Toruń: Wyd. Dom Organizatora.

Moussis, N. (2013). *Access to European Union. Law, Economics, Policies*. Cambridge: Intersentia.

Norden (Nordiskt samarbete), <http://www.norden.org/start/start.asp>.

Nussbaum, A. (1954). *A Concise History of the Law of Nation*. New York: The MacMillan Company.

Permanent Court of International Justice. Series A. ib. Judgments, Orders and Advisory opinions Fascicule no. 41 twenty-second session September 5th, 1931. Customs regime between Germany and Austria (Protocol of march 19th, 1931)

Rudolph, H. (1982). *Die verpassten Chancen. Die vergessene Geschichte der Bundesrepublik*, Hamburg: Gruner + Jahr AG & Co.

Sand, S. (2009). *The Invention of the Jewish People*. London: Verso.

Senghaas, D. (1992). *Friedensprojekt Europa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag

Spinelli, A. (1972). The Growth of the European Movement Since the Second World War. In M. R. Hodges, *European Integration: selected readings*. Harmondsworth: Penguin.

Świerkocki, J. (2007). *Ekonomiczne przestanki wielostronnej regulacji międzynarodowego handlu towarami*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria. Protocol, Declaration and Special Declaration (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919). Retrieved from <http://www.fransamaltngvongeousau.com/documents/d11/h1/1.1.16.pdf>.

Wiskemann, E. (1956). *German's Eastern Neighbours. Problems Relating to the Oder-Neisse Line and the Czech Frontier Regions*. London, New York, Toronto: Oxford University Press.

World Investment Report (2013). New York, Geneva: UNCTAD. Retrieved from http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013overview_en.pdf.

Zelikow, P. D. & Rice C. (1995). *Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft*. Harvard: Harvard University Press